

תורגם ע"י אן שטיינר, עו"ס לחוק הסעד טיפול במפגרים, מחוז ב"ש והדרום.

הגיון ודעות קדומות: שיטות בהערכת סיכון וקבלת החלטות לגבי של ילדים בסיכון

גיא אנוש וטלי בייר-טופילסקי

תקציר: נשאלת השאלה - האם מעמד סוציו אקונומי נמוך ומוצא עדתי משפיעים על תהליך קבלת החלטות בעניינם של ילדים בסיכון? מחקר זה שלפנינו הצליח לבדוד את הפן הסובייקטיבי של קבלת החלטות. במחקר נעשה שימוש בהצגות מקרה, כאשר 105 עובדים סוציאליים נתבקשו לנתח את המקרים בצורה הבאה: להעריך את הסיכון בו נמצא הילד (סיכון סובייקטיבי) ולקבוע אם יש צורך בהוצאת הילד מן הבית. ילדים מעדות המזרח ומרמה סוציו אקונומית נמוכה הוערכו כנמצאים בסיכון גבוה יותר והומלץ להוציאם מן הבית. זאת ועוד, במקרים בהם התקיים סיכון אובייקטיבי, היתה נטייה גבוהה יותר להמליץ על הוצאת ילדים מרקע סוציו אקונומי נמוך מן הבית.

מבוא:

אחת ההחלטות הקשות והגורליות שעל עובד סוציאלי לקבל היא ההחלטה באם ילד נמצא בסיכון ובאיזה נסיבות יש להוציאו מהבית על מנת להגן עליו. עקרון "טובת הילד" מחייב קבלת החלטות על רקע צרכיו המורכבים של הילד ולהכריע האם עדיף להשאיר את הילד בבית או להוציא אותו ממנו. מחקרים קודמים הוכיחו שמלבד מספר תנאים אובייקטיביים קיצוניים, רוב ההחלטות מתבססות על ממצאים חלקיים ומעורפלים. מחקרים אחרים מצאו כי בהערכות סיכון והחלטות על הוצאה מן הבית אוכלוסיית המיעוטים והאוכלוסיה במצוקה מופלות לרעה. למשפחות בעלות מצב סוציו אקונומי נמוך ייצוג יתר אצל פקידי סעד לעומת מספרם באוכלוסיה הכללית, כאשר רמה סוציו אקונומית נמוכה צויינה כגורם סיכון במקרים של הזנחה אך לא במקרי התעללות. ייתכן ומשפחות כאלה נמצאות באחוזים גבוהים יותר בפיקוח שירותי הרווחה וזו הסיבה בגללה שיעור ההתערבות בהן גבוה ביחס לשיעורן באוכלוסיה. ייתכן גם כי עובדים סוציאליים סבורים כי עוני ומצבי חיים מעוררי דחק גורמים לטיפול בלתי הולם בילדים ולכן יש נטייה לחשוב שמשפחות אלו הינן בעלות מסוגלות נמוכה להעניק סביבה בטוחה לילדיהם.

על מנת לבחון סוגיות אלו, ביקשנו לבדוד את תהליך קבלת החלטות הסובייקטיביות. בהתבסס על תיאוריית התהליך הכפול המציעה שתי מערכות של קבלת החלטות: שיטת ההגיון האינטואיטיבי ושיטת ההגיון האנליטי, גיבשנו השערה שעובדים סוציאליים המקבלים החלטות בתנאים מעורפלים מושפעים מדעות קדומות ופעולות אינטואיטיביות.

התהליך הכפול של קבלת החלטות:

קבלת החלטות בתנאים משתנים הינה תופעה ידועה בתחום של הגנה על הילד. הסבר אחד מציע כי מדובר בתהליך כפול המתבסס על שתי מערכות קוגניטיביות –

הגיון אינטואיטיבי והיוריסטי (תהליכים אוטומטיים) והגיון אנליטי מבוקר (תהליכים מבוססי חוק). במקרים של סבירות גבוהה, כאשר החוקים והקריטריונים ברורים, העו"ס יישם שיטות אנליטיות. לעומת זאת, במקרים לא ברורים, העו"ס יהיה בעל נטייה להשתמש בשיטות היוריסטיות (heuristic) – שיטות ניסיוניות ספקולטיביות, ניסוי וטעייה. אי לכך, במקרים לא ברורים ייתכן מצב בו הגורם המטפל יפעל לפי דעות קדומות ביחס להבדלים תרבותיים או כתוצאה מתרבות מקצועית או ארגונית.

קיימים כיום ממצאים המראים כי קבלת החלטות לגבי ילדים בסיכון מושפעת מאיפיוני המטופל והסטריאוטיפים של העו"ס לגבי מוצא, גזע, או רמה סוציו אקונומית. למרות תמימות הדעים של אנשי מקצועי שהעונו לבדו אינו אמור להיות פקטור בהחלטות לגבי הוצאת ילד מהבית, הממצאים מראים שהוא מהווה גורם משמעותי בהחלטות מהסוג הזה. בנוסף, ממצאים מכל העולם מראים כי יש אחוז לא פרופורציונלי של ילדים מקבוצות אתניות שונות – כמו אפרו-אמריקאיים בארה"ב - בסידורים חוץ ביתיים.

ממצא בלתי פרופורציונלי דומה נמצא במחקרים שנעשו בארץ – בין אשכנזים ומזרחיים. מחקרים קודמים הוכיחו שעו"סים ישראלים נטו לקבל החלטות מחמירות יותר לגבי ילדים ממוצא מזרחי לעומת ילדים ממוצא אשכנזי.

כנגד הטענה שהחלטות כאלה מבוססות על דעה קדומה כנגד קבוצות בעלות רמה סוציו אקונומית נמוכה, טוענים אחרים כי הממצאים משקפים את הייצוג הבלתי פרופורציונלי של קבוצות אתניות שונות בתוך מערכת הרווחה. על מנת לבחון סוגיה זו, בנינו מחקר המבוסס על תיאורי מקרים אמיתיים מתוך מערכת הרווחה. המקרים חולקו לשלוש קטגוריות של סיכון – (סיכון גבוה, סיכון מעורפל, וללא סיכון) – הרמה הסוציו אקונומי של המשפחה (רמה בינונית-גבוהה או רמה נמוכה) ורקע עדתי (אשכנזי – מזרחי). כל משתתף במחקר נתבקש לקבוע את רמת הסיכון לילד (סיכון סובייקטיבי) ולהחליט אם ימליצו להוציא את הילד מהבית. המחקר בדק את הקשר בין רמת הסיכון בו הילד היה נתון לבין העמדה ההיוריסטית של העו"ס, הערכת סיכון סובייקטיבית וקבלת החלטות.

המחקר נערך בקרב עובדים סוציאליים העובדים במחלקות רווחה במרכז הארץ ובצפונה, כולם עבדו עם משפחות וילדים והשתתפו בוועדות החלטה. המדגם הסופי כלל 105 משתתפים. המשתתפים מילאו שאלונים אותם החזירו לחוקרים.

השאלון כלל שאלות אודות הרקע של המשתתפים ובהמשך הוצגו 8 הצגות מקרה, לאחריהם נתבקשו לדרג את הסיכון בו היה נתון הילד מ-0 (אין סיכון כלל) עד 5 (סיכון גבוה). בהמשך נשאלו באם ימליצו על הוצאת הילד מהבית. המקרים כללו הערכה אובייקטיבית של סיכון (גבוה, מעורפל, נמוך), הרמה הסוציו אקונומית של המשפחה (בינונית-גבוהה, נמוכה) והרקע העדתי של ההורים (אשכנזים, מזרחיים). הסיכון האובייקטיבי נקבע על ידי שישה מומחים ושימש אמצעי להשוואת התשובות של המשתתפים.

כאמור, המשתתפים ניתחו 8 מקרים – ב-2 לא היה סיכון כלל, ב-4 סיכון מעורפל, ובעוד 2 סיכון מובהק.

ממצאים:

מצאנו כי השיעור הגבוה של הערכת סיכון סובייקטיבית היה במקרים של הסיכון המובהק, לאחר מכן במקרים של סיכון מעורפל, ובסוף לגבי המקרים של סיכון נמוך. נמצא עוד כי במיוחד במקרים של הסיכון המעורפל, פקטורים כגון חשיבה

אינטואיטיבית היוריסטית השפיעו על ההחלטות. על מנת לבחון את השפעה המשתנים (רמה סוציו אקונומית ומוצא עדתי) על הערכת הסיכון של המשתתפים, עיבדנו את הנתונים לפי שלושה מודלים. הממצאים העלו כי העוני נתפס כגורם סיכון אפילו במקרים בהם לא היה סיכון אובייקטיבי. המוצא האתני היה פקטור משמעותי רק במקרים של סיכון מעורפל.

כפי ששיערנו, ככל שהרמת הסיכון עלתה, כך הומלץ בשיעור גבוה יותר על הוצאת הילד מן הבית. בהמשך, שיערנו ש החשיבה ההיוריסטית של המשתתפים השפיעה על ההחלטה על הוצאה חוץ ביתית במקרים בהם היה סיכון מעורפל, בעוד במקרים בהם היה סיכון מובהק, או שלא היה סיכון כלל, החשיבה ההיוריסטית לא שיחקה תפקיד. בנוסף, נמצא כי במקרים של הסיכון המעורפל, שיעור ההמלצות על סידור חוץ ביתי היה גבוה יותר במקרים בהם הרמה הסוציו אקונומי היתה נמוכה יותר, כמו גם עבור ילדים במוצא מזרחי לעומת ילדים ממוצא אשכנזי. להפתעתנו, מצאנו שהמשתתפים המליצו יותר הוצאות חוץ ביתיות עבור מקרים בעלי סיכון גבוה ורמה סוציו אקונומית נמוכה לעומת מקרים בעלי סיכון גבוה ממשפחות בעלות רמה סוציו אקונומית בינונית-גבוהה. כמו כן מצאנו שהיתה נטייה להמליץ על הוצאה חוץ ביתית עבור ילדים מזרחיים בסיכון גבוה לעומת ילדים אשכנזיים, אך ההבדלים לא היו משמעותיים מבחינה סטטיסטית.

מצאנו כי במקרים של סיכון מעורפל, הרמה הסוציו אקונומית והרקע האתני ניבאו את המלצת העובד הסוציאלי על הוצאה מחוץ לבית. הניתוח העלה כי במקרים של סיכון גבוה, הרקע האתני לא ניבא את המלצת העובד הסוציאלי על הוצאה מחוץ לבית, עם זאת במקרים של סיכון גבוה, תהיה המלצה להוציא ילד ממשפחה ברמה סוציו אקונומית נמוכה פי 6.3 לעומת ילד בסיכון גבוה ממשפחה בעלת רמה סוציו אקונומית בינונית-גבוהה. ממצא זה סותר את ההשערה כי במקרים של סיכון מובהק לרמה הסוציו אקונומית לא תהיה השפעה על ההחלטה להוציא את הילד מהבית.

דיון:

עובדים סוציאליים העוסקים בשירותי הגנה על ילדים מתמודדים מדי יום עם הצורך לקבל החלטות המבוססות על מידע לא ברור ולא שלם אודות המשפחות והילדים בהם הם מטפלים. תהליך קבלת ההחלטות מושפע מגורמים שונים, הכוללים נסיון אישי, הכשרה מקצועית והעמדות של אותם עו"סים. מחקר זה ביקש לחקור את מקומם של דעות קדומות בתהליך קבלת ההחלטות כשעומד לפני אותם אנשי מקצוע מידע מעורפל ולא ברור. המחקר ראה בתהליך קבלת ההחלטות תהליך בן שני שלבים, השלב הראשון הוא הערכת הסיכון בעוד השלב השני הוא קבלת החלטה בדבר הוצאת הילד מהבית. ההשערה שלנו היתה שעמדת העו"ס תושפע מרמת חוסר הבהירות של המידע, כאשר המידע יהיה ברור (סיכון גבוה/נמוך) ההחלטות תושפענה בעיקר מהממצאים אך במקרים מעורפלים ההחלטות תושפענה מדעות קדומות. על מנת לבחון את ההשערה, השתמשנו בשלושה משתנים – רמת הסיכון האובייקטיבי (גבוה – נמוך), הרקע האתני, והרמה הסוציו אקונומי.

הממצאים העלו כי כאשר לא היה סיכון, העובדים לא התייחסו לרקע האתני או לרמה הסוציו אקונומי. ברם, כאשר הסיכון היה גבוה, העובדים ראו בילדים מרקע סוציו אקונומי נמוך כנתונים בסיכון גבוה באופן משמעותי לעומת הילדים ממשפחות בעלות מעמד סוציו אקונומי בינוני-גבוה. מעניין לציין שרק ב-56% מהמקרים בהם נקבע סיכון גבוה, העובדים המליצו על סידור חוץ ביתי. העובדים המליצו על סידור חוץ ביתי בפי 3 מקרים אצל משפחות בעלות מעמד סוציו אקונומי נמוך לעומת משפחות בעלות מעמד סוציו אקונומי בינוני גבוה. ממצא זה דומה

לממצאים ממחקרים קודמים – מהם עלה כי המצב הכלכלי של המשפחה היה הנתון המשמעותי שניבא באם הילד יישאר בבית או שיופנה לסידור חוץ ביתי.

עוד מצאנו כי במקרים בהם היה סיכון גבוה או סיכון נמוך, לא היה למוצא העדתי השפעה על קבלת ההחלטות. עם זאת, במשפחות בהן הסיכון היה מעורפל, היתה נטייה לייחס רמה גבוהה יותר של סיכון סובייקטיבי למשפחות מעדות המזרח, והמליצו על סידור חוץ ביתי במספר כפול מהמקרים.

רוב העובדים הסוציאליים פועלים על פי שיקול דעת מקצועי כשמתמודדים עם מידע ברור, מה גם שבישראל ההחלטה בדבר הוצאת הילד מהבית מתקבלת בועדת החלטה – מנגנון שמנטרל השפעתן של דעות קדומות בקבלת החלטות קריטיות שכאלה. ברם, במקרים רבים המידע שמתקבל הינו חלקי ומכאן תהליך קבלת ההחלטות יכול להיות מושפע מעמדות אישיות ודעות קדומות. ניתן לטען כי יש ייצוג יתר של משפחות במצוקה שיש לגביהן החלטה על הוצאה חוץ-ביתית - לא בגלל דעות קדומות אלא בגלל חשיפת היתר של משפחות אלה לשירותי הרווחה. במילים אחרות, בגלל שמשפחות מצוקה נמצאות תחת עינם הפקוחה של שירותי הרווחה, הקשיים שלהם נחשפים מול שירותי הרווחה ופקידי סעד, בעוד משפחות אחרות אינן מוכרות כלל למערכת. הממצאים שלנו העלו כי יש דיס-פרופורציה ברורה של הערכת סיכון במשפחות מעוטות יכולת. בעוד במחקרים קודמים ניתן לטעון כי הסיבה לכך הינה חשיפת יתר של המשפחות הללו למערכת, המחקר שלנו הראה את אותו דפוס גם בתנאי מעבדה. כמו כן, המחקר שלנו מצא כי ילדים בני עדות המזרח נחשבו כנתונים בסיכון - יותר מילדים ממוצא אשכנזי, והומלצו פי שניים לסידור חוץ ביתי לעומת ילדים אשכנזיים.